

Streszczenie

Cmentarz żydowski jest miejscem działań, na którym uwidaczniają się motywacje i przekonania różnych grup społecznych, relacje między nimi, ich stosunek do historii, oraz tożsamość poszczególnych osób. Proces ochrony cmentarzy żydowskich rozpatrzę w kontekście negocjowania relacji polsko-żydowskich przez „strony”: instytucjonalną państwową, żydowską i lokalną, reprezentowaną przez lokalnych działaczy, oraz w kontekście indywidualnej i zbiorowej pamięci o Żydach. Na przykładzie analizy sposobów użytkowania i ochrony przestrzeni pochówków przedstawiam stosunek do pamięci o Żydach w kontekście historycznych działań, uwzględniając Zagładę jako determinującą tę pamięć. Wyraża się ona poprzez codzienne praktyki mieszkańców, wynikające z relacji polsko-żydowskich, przez ich performatywność. Dziedzictwo, postrzegane jako proces, krzyżuje się z kategoriami tożsamości, pamięci, przestrzeni i związanych z nimi praktyk społecznych.

Opisałam systemowe i jednostkowe sposoby negocjacji: praktyki i strategie stosowane przez „strony” działające na rzecz „oswajania” żydowskości w lokalnych społecznościach, mające na celu uczynienie z pamięci o Żydach trwałego elementu lokalnej historii. Poddałam analizie najważniejsze aspekty negocjacji – ochronę szczątków zmarłego i materialne przejawy upamiętnień, tj. prace z pomnikami i nagrobkami. Przedstawiłam osobiste i retoryczne formy negocjowania ochrony cmentarzy i rolę, jaką w nim odgrywają doświadczenia ekspertów i działaczy oraz wyobrażenia, stereotypy i emocje związane z żydowskością i słowem Żyd.

Sposoby negocjacji polegają na częściowym wykorzystaniu obowiązującego prawa w takich kwestiach jak ustalenie własności terenu i tym samym określenie odpowiedzialności za cmentarz, bądź na wpisaniu cmentarzy do rejestru zabytków, by legitymizować ich ochronę i określić oficjalne jej narzędzia. Omawiając przypadki cmentarzy żydowskich w Polsce ukazuję oddolność wielu działań, uznaniowość negocjowania ochrony, jak też ogrom problemów, z którymi borykają się osoby walczące o pamięć i dziedzictwo żydowskie.

Opisane formy ochrony, strategie negocjowania i relacje między grupami wieńczą dwa kluczowe materialne aspekty cmentarza: macewa jako historyczny znak pamięci /niepamięci i pomnik, tzw. upamiętnienie symboliczne (w praktyce tablica upamiętniająca pochowanych Żydów) – najczęściej wynegocjowana forma upamiętnienia, promowana przez władze lokalne, która jednak nie zabezpiecza trwale cmentarza czy macew.

Rozprawa powstała na podstawie badań prowadzonych w latach 2012-2019 na terenie województw: mazowieckiego, podlaskiego, lubelskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego z wykorzystaniem metody badań będącej formą etnografii zaangażowanej, łączonej z pracą zawodową, wyjazdami terenowymi i zaangażowaniem społecznym w ochronę dziedzictwa żydowskiego.